

Vue en plan

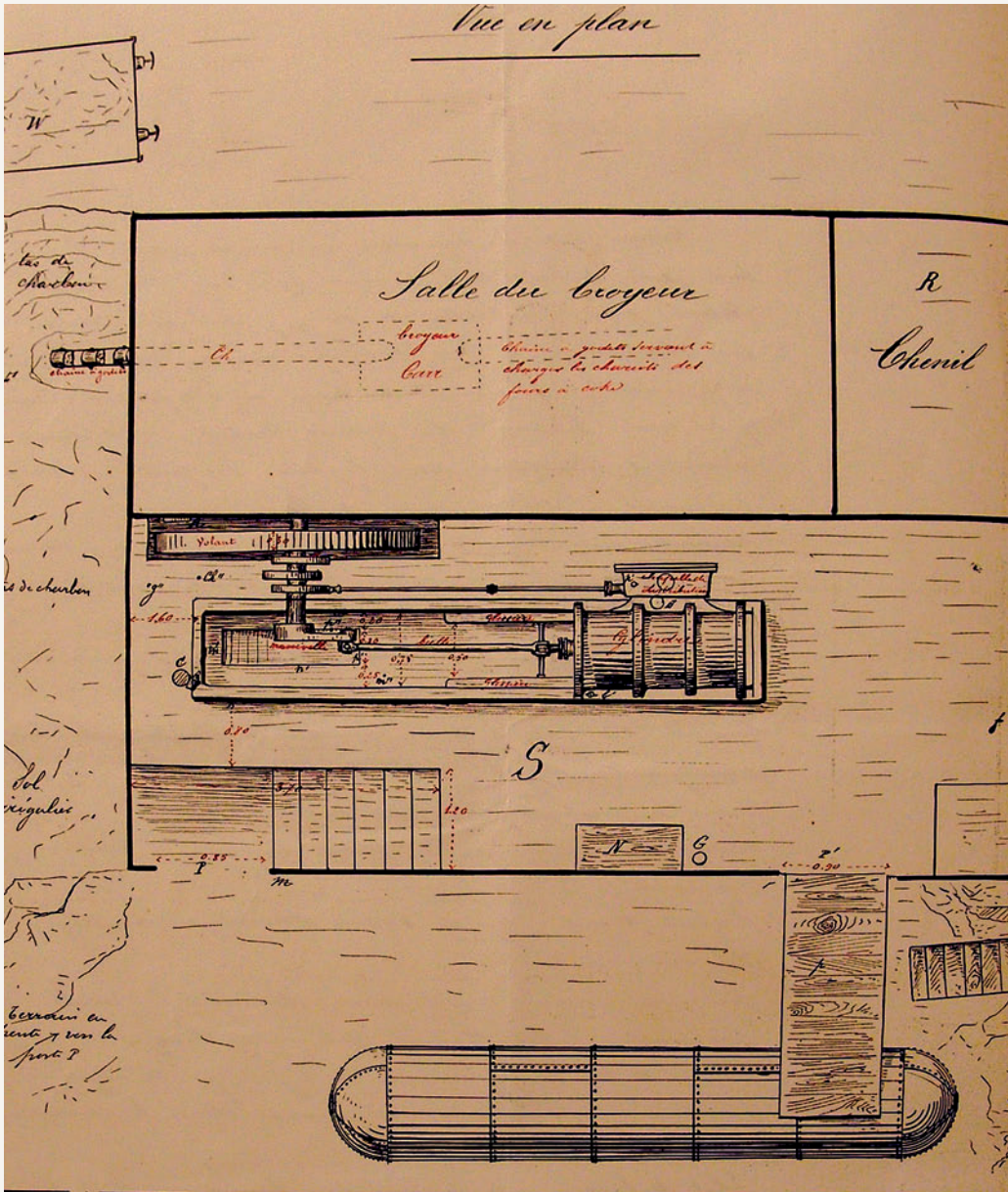
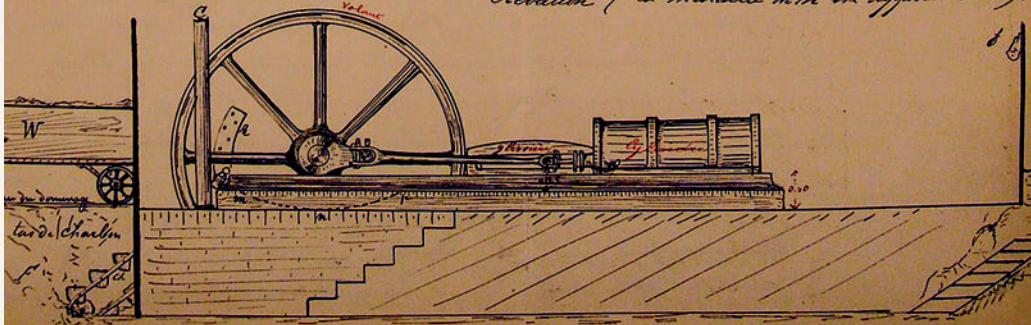

Fig. 2

Elevation (la manivelle n. 12 est supprimée enlevée)

“Par défaut de précaution ou de prévoyance ...” De waarde van strafrecht dossiers inzake arbeidsongevallen voor het historisch onderzoek

Bruno Debaenst, assistent rechtsgeschiedenis, Vakgroep Grondslagen
en Geschiedenis van het Recht, Universiteit Gent

Strafdossiers inzake arbeidsongevallen vormen een bijzondere bron voor de historiografie. In dit artikel wordt aan de hand van de casus van een ontplofte stoomketel in Ruddervoorde op 11 november 1896 een overzicht gegeven van de vele mogelijkheden die deze bron biedt. Zo worden onder andere de verschillende documenten van het straf dossier besproken, met aandacht voor de dynamiek van het strafrechtelijk onderzoek. Ten slotte wordt ook nog een overzicht gegeven van het aanbod van dergelijke dossiers in de verschillende Vlaamse, Waalse en Brusselse archiefinstellingen.

Verbijstering in Ruddervoorde: ketel gesprongen!

“Ten jare 1896, den 11ste november, om 6 ½ ure 's morgens wij, Joannes Dewulf, schepen gedelegeerde Politieambtenaar der gemeente Ruddervoorde, vergezeld van Henri Denewerts, gemeentesecretaris, op het gerucht dat de ketel gesprongen was van de machine van Deceuninck Edouard, molenaar alhier, wijk molenhoek, hebben er ons seffens naartoe begeven. Daar gekomen, bestatigen wij de wezenlijkheid van het gezegde: Eene schrikkelijke verwoesting bood zich voor onze ooggen aan. De gebouwen van de machine en aanpalende chicoreihast waren er beschadigd.¹ De daken verbrijzeld. De muren gescheurd. Gehele stenen waren gevlogen tot op 200 meters van daar. De ketel lag verbrijzeld op 30 meter van zijne standplaats.

*Wij vernamen seffens dat er een doode en drie gekwetste waren:
De stoker, Borra René, oud 23 ½ jaren, lag met het hoofd afgeslegen op*

Afbeelding van een stoomketel van de charbonnage Bois-du-Luc in een dossier naar aanleiding van een ongeval op 21 maart 1897 (Archives de l'Etat à Mons, Tribunal correctionnel de Mons, Dossiers de non-lieu, 1897)

7 meters van de machinekamer. De meester-gast, Cogghe Désiré, oud 42 jaren, was geslingerd geweest tot op 18 meters verre, met gebroken been, wonden in 't hoofd en bijna overal met brandwonden bedekt opgeraapt. Een der gasten van den chicoreihast: Vandaele Theodoor, oud 36 jaren, was bij de vieringe zijne pijp gaan aansteken. Hij is gansch verbrand opgeraapt; men vreest voor zijn leven.

De molenaar, Calleeuw Jan, oud 24 jaren, is als bij mirakel verlost of gespaard geweest: men vond hem tusschen eenen zwaren, schuinschen liggende balke en een rechtstaande plettersteen, met eenige lichte wonden in het hoofd is hij er van onder gehaald geweest.

Verders onderzoekende over de oorzaak der ontploffing verklaarden de knechten van de chicoreihast: Vanhove Gustaf, Verlinde Felix en De Cnock August, geene oorzaak te kennen: al met eens vloog alles in de lucht. De molenaar Jan Calleeuw verklaart hetzelfde.

De meesterknecht: Cogghe Désiré verklaart: wij hadden 5 ½ doom. Borra stond met het aangezicht naar den ketel, ik met den rug. Al met eens de ontploffing had plaats; alles vloog in de lucht; ik weet niet hoe ik opgeraapt ben geweest; ik wierd door de deur, die gelukkiglijk openstond, verre weg geslingerd en op 18 meters van daar opgeraapt. Overigens weet ik niet. Deceuninck Edouard en zoon Arthur verklaren ook geen oorzaak der ontploffing te kennen.

Van alle welke het tegenwoordige is opgesteld om aan den heer onderzoeksrechter gezonden te worden, met kennisgeving dat Borra René en Cogghe Désiré van onberispelijk, ja voorbeeldig gedrag zijn.”

Deze beschrijving heeft vandaag nog niets aan levendigheid ingeboet. Het vergt dan ook weinig verbeelding om zich de verbijstering voor te stellen die de verwoesting van de ontplofte stoomketel veroorzaakt zal hebben in het landelijke, nog rustig slapende Rudderveerde. De dramatische gebeurtenis zal lange tijd de gesprekken in de cafeetjes gedomineerd hebben en zonder twijfel zal men in de plaatselijke gazetten bloedstollende beschrijvingen terugvinden die in minstens even plastische termen over deze gebeurtenis zullen bericht hebben.

Het gerecht schiet in actie ...

Bovenstaand verslag had echter geen sensationele waarde en was ook niet voor het grote publiek bestemd. Het is de tekst van het proces-verbaal dat door de gemachtigde ambtenaar naar aanleiding van de ramp opgesteld werd. Iets tevoren had politieambtenaar Joannes Dewulf reeds in korte, krachtige bewoordingen het parket van Brugge per telegram op de hoogte gebracht: *“Deze morgen om 6 uur ketel gesprongen van de machine van Edouard Deceuninck, molenaar alhier, wijk molenhoek, op eene halve uur afstand van onze tramstatie, eene doode, drie gekwetsten, schrikkelijke verwoesting, breedvoerig proces-verbaal volgt – de ambtenaar.”*

In Brugge aarzelde procureur des Konings De Kerchove d'Exaerde geen ogenblik. Via een verzoekschrift verzocht hij onderzoeksrechter Halleux onmiddellijk een gerechtelijk onderzoek in te stellen en zich met hem ter plaatse te begeven. Bij de zogenaamde 'afstapping ter plaatse' die hierop volgde, lieten beide magistraten zich vergezellen door wetsdokter Van Caneghem en ingenieur Van Mol. Het was het begin van een moeizaam gerechtelijk onderzoek dat pas anderhalf jaar later, op 12 juli 1898 beëindigd zou worden met een beslissing buitenvervolginstelling door de raadkamer van Brugge. Er werden geen schuldigen gevonden voor de ontploffing en het dossier werd geklasseerd om pas vele jaren later voor mij van onder het stof gehaald te worden in het Rijksarchief van Beveren.² Dit was naar aanleiding van een studie in het kader van een lopend doctoraatsonderzoek naar de juridisering van arbeidsongevallen in de periode vóór de wet op de arbeidsongevallen van 1903. Er zal hier niet dieper ingegaan worden op het specifieke nut van deze bron voor het doctoraatsonderzoek; enkel de inhoud ervan zal verduidelijkt worden.

Intermezzo: strafbundels als rijke bron voor de geschiedwetenschap

In dit verband hoeft het overigens al lang geen betoog meer dat gerechtelijke archieven in het algemeen bijzonder rijk en interessant bronnenmateriaal bevatten voor de studie van tal van aspecten van het maatschappelijk leven in het verleden. Dankzij de inspanningen van het rijksarchief om de archieven van de gerechtelijke instellingen van de 19e en de 20e eeuw naar het rijksarchief over te brengen, te inventariseren en zo toegankelijk te maken voor het grote publiek, hebben verschillende onderzoekers er de laatste jaren reeds dankbaar gebruik van kunnen maken.³ Hierbij kreeg één bepaalde categorie van gerechtelijke bronnen, de strafdossiers, de bijzondere aandacht van historici en historisch criminologen, die vooral geïnteresseerd zijn in de studie van bepaalde misdrijven of deviant gedrag in het verleden.⁴ Strafrechtbundels vertellen evenwel niet enkel iets over het misdrijf an sich, maar bevatten onrechtstreeks vaak ook veel informatie over tal van andere zaken. De strafdossiers in verband met arbeidsongevallen vormen een uitstekende illustratie. Er moet wel genuanceerd worden dat 'arbeidsongevallen' als dusdanig geen afzonderlijke categorie uitmaken van het strafrecht. Zij vallen onder de ruimere categorieën van 'onopzettelijke slagen en verwondingen' en 'onopzettelijke doodslag', die terug te vinden zijn in het *Strafwetboek* van 1867 in de artikelen 418, 419 en 420.⁵ Onder deze noemer vinden we verschillende soorten ongevallen met ongelukkige afloop terug, zoals verkeersongevallen (gaande van ongevallen met 'vélocipèdes'⁶ over paard en kar tot spoorwegongevallen), ongevallen thuis⁷, professionele fouten (zoals van apothekers die abusievelijk het verkeerde poedertje verstrekten of van de Knokse redders die vervolgd werden wegens het laten verdrinken van een Brusselse advocaat⁸) en dus ook arbeidsongevallen.

Wanneer het gerecht overgaat tot het onderzoek van dergelijke ongevallen, wordt nagegaan of bij deze gebeurtenissen een strafrechtelijke aansprakelijkheid kan weerhouden worden, met andere woorden of iemand iets fout gedaan heeft,

waarvoor de maatschappij een sanctie dient uit te spreken. Om de strafrechtelijke aansprakelijkheid te kunnen beoordelen, moet de zaak grondig onderzocht worden, wat een stroom aan documenten met zich brengt.

In de strafdossiers vinden we documenten terug die opgesteld en verzameld werden naar aanleiding van een strafrechtelijke procedure. Het dossier volgt dan ook meestal de logica van het strafonderzoek, wat betekent dat de meeste dossiers volgens een welbepaald stramien samengesteld zijn en ook bepaalde stereotype documenten bevatten. Vaak gaat het hierbij over voorgedrukte formulieren die van minder belang zijn voor het historisch onderzoek, zoals het requisitoir van het Openbaar Ministerie (dit zijn het pleidooi en de vordering van het parket voor de raadkamer of rechtbank), de *ordonnance de communiqué* (waarmee de onderzoeksrechter het dossier afsluit en terugstuurt naar het parket) en het vonnis of de beschikking buitenvervolgving van de raadkamer (waarmee het dossier afgesloten wordt).

Het grote voordeel van het feit dat de strafbundels een afspiegeling zijn van het strafonderzoek, is dat er een duidelijke (chronologische) structuur is, die mooi toelaat de vorderingen van het onderzoek te volgen. Je krijgt als het ware de mogelijkheid om over de schouder van de onderzoeksrechter mee te kijken hoe langzaam maar zeker het 'hoe en waarom' van een ongeval ontrafeld wordt.

Het onderzoek begint normaal met een inleidend document, zoals een schriftelijke klacht of een proces-verbaal, waarvan in het begin van dit artikel reeds een voorbeeld gegeven werd. Op die manier wordt het (eventueel) strafbaar feit ter kennis gebracht van de procureur des Konings, die kan beslissen een onderzoeksrechter aan te stellen om het onderzoek te voeren. Wanneer het over ernstige feiten gaat, kunnen de magistraten beslissen een 'afstapping ter plaatse' te houden. Hierbij komen de onderzoeksrechter, zijn griffier en de procureur des Konings of een van zijn substituten ter plaatse om de eerste onderzoeksdaden te stellen. Zij laten zich meestal vergezellen door deskundigen, die ter plaatse aangesteld worden om bepaalde onderzoeksverrichtingen te doen. Meestal gaat het om een dokter voor de medische onderzoeken en ingenieurs of architecten voor de technische vaststellingen. Doorgaans zijn ook de plaatselijke politiediensten aanwezig.

Na het aanstellen van de deskundigen gaat de onderzoeksrechter over tot een beschrijving van de toestand van de plaats delict en worden bepaalde getuigen een eerste maal ondervraagd over wat er gebeurd is. Van dit alles wordt na afloop een proces-verbaal van de afstapping ter plaatse opgemaakt. De omvang ervan varieert van dossier tot dossier. In bepaalde gevallen is het eerder een formaliteit met enkel de vermelding dat men ter plaatse gekomen is en de deskundigen opdracht gegeven heeft tot onderzoek over te gaan, terwijl het in andere gevallen eerder uitgebreid is, waardoor we onmiddellijk al een grondig beeld krijgen van wat er eigenlijk gebeurd is, dankzij de beschrijvingen van de plaatsgesteldheid en de ooggetuigenverhalen. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de ontplofte ketel in Ruddervoorde.

De afstapping ter plaatse

In Ruddervoorde aangekomen, ging onderzoeksrechter Halleux eerst naar de verwoestingen kijken en stelde vast dat het gebouw waar de machine en de ketel stonden inderdaad volledig vernield was. De aanpalende maalterij en de overige gebouwen waren eveneens erg beschadigd. Op 30 meter van het ingestorte gebouw lag er een groot stuk ijzer dat afkomstig was van de stoomketel. De politieofficier toonde hem ook de hoop stenen waaronder ze het lijk van de stoker, René Borra, gevonden hadden en de plaats waar ze Désiré Cogghe opgeraapt hadden met een gebroken been. Vervolgens ging het gezelschap kijken naar een aanpalend magazijn waar het lijk van Borra naartoe gebracht was. Na het afleggen van de eed ging wetsdokter Jacques Van Caneghem over tot het onderzoeken van diens verwondingen. Vervolgens kreeg de andere deskundige, ingenieur Philémon Van Mol, de opdracht om de nodige vaststellingen te doen in verband met de oorzaak van de ontploffing.⁹ Hierna begon de onderzoeksrechter aan de ondervragingen.

Op basis van deze ondervragingen krijgen we allereerst een beter beeld van de ploeg die in de cichoreifabriek van de 51-jarige Edouard Deceuninck en zijn 20-jarige zoon Arthur werkten. Oude rot in het vak was de 40-jarige meester-gast Désiré Cogghe, die er al 25, 26 jaar werkte; van 1879 tot september 1896 als maalter en toen hij deze taak wegens het vele stof niet meer aankon, wisselde hij van werk met Jan Calleeuw. Als meester-gast was hij verantwoordelijk voor de controle van het werk van Borra en Calleeuw, moest hij de molenstenen scherp en het lijnzaadmeel aanmaken. Hij moest ook controleren of de stoker de stoomketel niet onder al te hoge druk zette. Aangezien hij al sinds 1882 bezig was met stoommachines was hij hiervan goed op de hoogte. Calleeuw, 25 jaar oud, was 12 jaar in dienst van de Deceunincks. De laatste 6 jaar was hij stoker van de stoommachine geweest, totdat hij enkele maanden voor de ontploffing van taak gewisseld had met Cogghe en in diens plaats als maalter was begonnen werken. De stoker, Borra, 23 en een half jaar oud, was nog maar 2 à 3 maanden aan de slag. Hij was belast met het ontsteken van het vuur en het schoonmaken van de machine. Hij moest ook zorgen dat er voldoende druk op de ketel was. Wanneer hij niet tijdig op zijn werk was, stak Calleeuw het vuur aan. Verder werkten er nog de volgende dagloners op de ast: Theodore Van Daele (38), Gustaaf Vanhove (30), Auguste Deknock (38), Gustaf Van Dierendonck (35), Richard Van Paemel (25) en Aloys Deswarte (39).

Daarnaast vernemen we een en ander over de arbeidsomstandigheden. Om te beginnen werd niet iedere dag gewerkt, maar slechts 3 à 4 dagen per week. Van Daele verklaarde dat hij sinds twee maanden in daguur op de ast werkte. Deswarte was de enige die niet in Ruddervoorde woonde, maar afkomstig was uit Zwevezele. Hij werkte als seizoenarbeider 'gedurende de cichoreitijd' bij Deceuninck. Tijdens het seizoen sliepen Deknock, Van Dierendonck, Van Paemel en Deswarte boven de ast.

Via de diverse getuigenissen kunnen we ook een reconstructie maken van de werkzaamheden van de verschillende personen tot op het ogenblik van het ongeluk. Calleeuw, die ook in de cichoreifabriek sliep, was als eerste opgestaan, omstreeks 3.30 uur, en had het vuur van de stoommachine aangestoken. Rond 4 uur was Borra aangekomen en had die taak overgenomen. Toen de machine rond 5 uur begon te draaien was Calleeuw naar de maalterij gegaan en had Borra de steekpomp aangelegd om de ketel te vullen met stoom. Om 5.30 uur kwam Cogghe toe. Hij ging eerst enkele minuten in de maalterij bij Calleeuw, waarna hij naar de machiniekamer ging om te voelen of de machine nergens oververhitte, wat niet het geval was. Tien minuten voor de ontploffing legde Borra de steekpomp af omdat het water hoog genoeg stond. Rond 6 uur ging Van Daele een praatje maken met Cogghe en Borra die zich in de kamer bevonden waar de ketel stond. Cogghe was aan het roken en Borra werkte aan zijn vuur: hij was het aan het opporren of smeedt er kolen in. Op dat ogenblik waren Van Dierendonck, Van Paemel en Deswarte samen cichorei aan het snijden en maakten ze zich klaar om naar boven te gaan naar de 'plate' om de gedroogde cichorei af te scheppen. Deswarte was op dat ogenblik "tusschen de vieringen van den hast". De baas en zijn zoon waren nog maar net uit bed en hoorden vanuit het huis een zware klap. De ketel was gesprongen ...

Het onderzoek liep voort ...

Gevolg gevend aan de opdracht die hij gekregen had, vinden we vervolgens het gedetailleerde medische verslag van dokter Van Caneghem van zijn onderzoek van het lijk van Borra – "*Le cadavre de Borra était horrible à voir: il était complètement décapité, la tête ne tenait plus du tout au torse (...)*" – en de verwondingen van Cogghe en Van Daele.

Het volgende relevante stuk is een brief van de West-Vlaamse directie van de afdeling Bruggen en Wegen van het ministerie van Landbouw en Openbare Werken, gericht aan de procureur des Konings te Brugge. Bruggen en Wegen was bevoegd voor de controle van de stoomketels en voerde systematisch en ambtshalve een onderzoek uit naar iedere ontplofte stoomketel.¹⁰ Het komt wel meer voor dat we in dossiers in verband met arbeidsongevallen informatie terugvinden van de bevoegde administratie(s).¹¹ Via wetgeving zijn wij doorgaans wel op de hoogte van de bevoegdheden ervan, maar in veel gevallen is er weinig tot geen archiefmateriaal bewaard gebleven. Via deze strafdossiers komen wij daarover onrechtstreeks toch een en ander te weten.¹²

Het strafdossier van de gesprongen stoomketel van Ruddervoorde geeft ons een goed beeld van de manier waarop een onderzoeksrechter te werk gaat. Deze bijzondere magistraat doet zelf niet veel, behalve anderen opdracht geven om informatie te verzamelen die relevant kan zijn voor het onderzoek. Dat hij hierbij soms verbeter te werk gaat – of moet gaan – blijkt uit het volgende: op 14 december 1896 vroeg hij

aan de politiecommissaris van Ruddervoorde onder andere om de factuur van de stoomketel. De dag erna kreeg hij reeds antwoord dat deze in handen was van advocaat Cauwe van Brugge. Waarop hij op 21 december aan de politiecommissaris van Brugge vroeg het gewenste stuk op te halen bij de advocaat. Op 23 december kreeg hij antwoord dat de factuur niet in diens bezit was, maar dat alle stukken overgemaakt waren aan de ingenieurs die met het onderzoek belast waren door de voorzitter van de rechtbank van Brugge. Na verdere vragen bleek het te gaan om de ingenieurs Vierendeel, Boulvin en Moulin. Vierendeel liet echter weten dat hij de stukken niet in zijn bezit had. Aan Moulin, die in Antwerpen was, stelde de politie van Antwerpen dezelfde vraag, maar het bleek dat alle stukken ondertussen aan de derde deskundige, professor Boulvin in Gent bezorgd waren. Via Boulvin kreeg de onderzoeksrechter op 20 januari 1897 dan eindelijk het gevraagde stuk. Het ging om een koopovereenkomst van 3 juli 1895, opgesteld op briefpapier van de Grosse Chaudronnerie Louis Fassin. We lezen erin dat Fassin zich ertoe verbindt een nieuwe stoomketel, systeem Galloway, te vervaardigen en te leveren voor de prijs van 2100 frank; volgt, de technische beschrijving ervan en de mededeling dat alle veiligheidstoestellen voorzien in het KB van 28 mei 1884 erbij zullen zijn. Er is ook een garantieclausule: *“Tweede genaamde zou twee achtereenvolgende jaren verantwoordelijk blijven voor alle gebreken van constructie die door zijn schuld aan den ketel zouden kunnen voorkomen.”* Verder nog een paar concrete afspraken in verband met levering en transport.

In het dossier volgt nu een gedetailleerd, 31 bladzijden tellend technisch verslag van de gerechtsdeskundige Philémon Van Mol. Na een grondig onderzoek komt hij tot het besluit dat er geen fouten gemaakt zijn in het onderhoud of de behandeling van de machine en dat het om een constructiefout gaat, door het gebruik van minderwaardig ijzer. In het plaatijzer was een zwakke plek ontdekt, die hoogstwaarschijnlijk de ontploffing veroorzaakt had.

... van Ruddervoorde naar Gent ...

Hierdoor werd het onderzoek verlegd naar Gent, naar de constructeur van de stoommachine. In een schrijven van 8 februari 1897 vroeg onderzoeksrechter Halleux aan zijn collega in Gent om ketelbouwer Fassin te confronteren met de bevindingen van de deskundige en hem onder andere te vragen of hij zelf het ijzer van de ketel gecontroleerd had of iemand van zijn personeel. Fassin beweerde dat hij altijd zelf het ijzer controleerde. Hij voegde eraan toe dat hij het ijzer volgens zijn *Copie de lettres* op 20 juli 1890 besteld had bij de Fabrique de Fer de Charleroi te Marchienne, en als bewijs stuurde hij Halleux twee facturen.

... en van Gent naar Marchienne

Fernand Morel de Westgaver, de directeur van de ijzerfabriek in Marchienne, beweerde tijdens zijn ondervraging dat bij het maken van plaatijzer voor de ketelbouw

Grosse Chaudronnerie

CHAUDIÈRES A VAPEUR DE TOUT SYSTÈME
CHAUDIÈRES A SAVON, POÊLES, SEL

APPAREILS pour BRASSERIES & DISTILLERIES

Locomobiles, Ponts en Fer

Bateaux, Longérons

Réservoirs, Cheminées

Tuyaux de Sondage, etc. etc

Reparations en tout Genre

ALAIDE D'OUTILS SPÉCIAUX

Briete D'adresser les commandes en gare

CHAMPS DES MANŒUVRES

Louis Fassin

CHAUSSÉE DE TERMONDE, 134, 136

Gand, le

189

Uitschen de heeren Eduard de Ceuninck
Fabriekant te Ruddervoorde en Louis Fassin
Ketelbouwer te Gent, is en overeengekomen als
volgt:

Adresse Télégraphique *Dat tweedegenoemde eenen nieuwen Stoomketel*
Fassin - Gand *Systeem Galloway, zal vervaardigen en leveren aan de*

*eerstgenoemde naar de hieronder staande afmetingen en voorwaarden
den en mits de som van twee duizend honderd franken. (p 2100.-)
Ketel 5^m 750 lang op 1^m 500 diameter, hoed 1^m 000 hoog op 0^m 800
diameter. Een inwendige vuurpijp van 5^m 750 lang op 0^m 750 diameter
met vier verwarmingsbuizen ingeplaatst, ieder van 0^m 750 lang op 0^m 250
x 0^m 150 diameter. De buizen zullen gelascht en uit één stuk gemaakt
zijn. De platen der buizen zullen het merk dragen VG n° 4 en al
het overige ijzer zal wezen van eerste kwaliteit VG n° 3.*

*Al de langsnaden van den ketel en vuurpijp, zullen in den langen
zin dubbel genageld zijn. Een stoomketel zal getimbreerd wezen
op zeven atmosferen. Hij zal voorzien zijn van al zijne
zekerheidsaestellen voorschreven door de wet van 28 Mei 1884,
zoals: Dubbele soupape de sûreté met tegengewicht; dubbele
watermeter met koperen kranen; soupape de retenue met bronzen
koperen kranen; bronzen koperen afloopkraan; Register;*

Tusschen de heeren Eduard de Ceuninck, fabrikant te Ruddervoorde en Louis Fassin, ketelbouwer te Gent, is er overeengekomen als volgt: Dat tweedegenoemde eenen nieuwen stoomketel Systeem Galloway zal vervaardigen en leveren aan eerstgenoemde naar de hieronderstaande afmetingen en voorwaarden mits de som van twee duizend honderd franken. Ketel 5 m 750 lang op 1 m 500 diameter, hoed 1 m 000 hoog op 0 m 800 diameter. Een inwendige vuurpijp van 5 m 750 lang op 0 m 750 diameter met vier verwarmingsbuizen ingeplaatst, ieder van 0 m 750 lang op 0 m 250 x 0 m 150 diameter. De buizen zullen

gelascht en uit één stuk gemaakt zijn. De platen der buizen zullen het merk dragen VG n° 4 en al het overige ijzer zal wezen van eerste kwaliteit VG n° 3.

Al de langsnaden van den ketel en vuurpijp zullen in den langen zin dubbel genageld zijn. Den stoomketel zal getimbreerd wezen op zeven atmosferen. Hij zal voorzien zijn van al zijnen zekerheidsaestellen voorschreven door de wet van 28 mei 1884 zoals: dubbelde soupape de sûreté met tegengewicht; dubbele watermeter met koperen kranen, soupape de retenue met bronzen koperen kranen; bronzen koperen afloopkraan; register ...

er altijd zorgvuldig geplet werd. Hij sloot evenwel niet uit dat het ijzer, na het verlaten van de fabriek, door allerlei bewerkingen of door andere oorzaken veranderingen kon hebben ondergaan, zodat de kwaliteit ervan niet meer dezelfde was.

Vreemd genoeg had niemand op geen enkel ogenblik het slechte ijzer opgemerkt, ondanks de vele controles die er geweest waren, zoals blijkt uit het verhoor van 17 februari 1897 van de eigenaar van de ketel, Deceuninck, door de onderzoeksrechter. Om te beginnen was de ketel getest bij Fassin, en was er een getuigschrift daarvan bij de machine gevoegd. Eens geïnstalleerd was de ketel nog twee keer gecontroleerd door de conducteurs Bodart en Moreau van de administratie van Brugge en Wegen. Deceuninck kon zich geen details van dit bezoek meer herinneren, maar had wel hun beider handtekening in zijn boek staan.¹³ In de maand voorafgaand aan het ongeluk had Deceuninck de ketel nog laten nazien door een werknemer van Fassin: *“(…) de ketel was gekuischt, hij trad er in, klopte overal al binnen met een hamertje en zegde mij dan dat alles in goeden staat was”*.¹⁴ Deceuninck vermoedde ondertussen wel dat er ergens iets niet volledig klopte: hij had horen zeggen dat de prijs van 2100 frank te weinig was voor een goede stoomketel van die grootte. Bedrijven in Luik, Jemelle (Louis Deprez) en Brussel (Bollinckx) vroegen 3300 à 3400 frank voor een dergelijke machine.¹⁵ En ook: *“Het schijnt dat de ingenieurs geen ijzer van nummer 4 (nog beter dan n° 3) in den stoomketel gevonden hebben, hetwelk nochthans voorzien was door het kontrakt.”*

Onderzoeksrechter Halleux moet het ook zo begrepen hebben en hij wou deze zaak tot de bodem uitspitten. Werkelijk ieder mogelijk spoor werd grondig onderzocht, waarbij niets aan het toeval overgelaten werd. Zo krijgen we een grondig onderzoek naar de gang van zaken bij zowel ketelbouwer Fassin in Gent, als de Fabrique de Fer de Charleroi in Marchienne.¹⁶

Voor onderzoekers is dit natuurlijk een ongelooflijke meevaller! Zo krijgen we niet alleen een mooie inkijk in de werking van drie totaal verschillende ondernemingen – een cichoreifabriek in het landelijke West-Vlaanderen, een ketelfabriek in Gent en een metaalverwerkingsbedrijf in Wallonië – maar daarnaast ook een zicht op hun onderlinge commerciële verhoudingen. Het dossier bevat bijvoorbeeld ook correspondentie, voorafgaand aan het ongeval.

De saga van de ontplofte stoomketel te Ruddervoorde: epiloog

Alle inspanningen van onderzoeksrechter Halleux ten spijt, kwamen uit het onderzoek uiteindelijk geen schuldigen naar voor. Zijn moeite was echter niet helemaal tevergeefs: zijn verbeterde zoektocht leest als een whodunit, waarin hij ons op sleeptouw neemt doorheen de boeiende wereld van de eind-19de-eeuwse nijverheid. Mits

Koopovereenkomst waarin ketelbouwer Louis Fassin er zich toe verbindt een nieuwe stoomketel te laten maken (Rijksarchief te Beveren, correctionele rechtbank Brugge, reeks niet-gevonnen zaken, bundel 1898/1)

Tissage Mécanique
DE PORBE & CRUYPLANTS
Gand

Rue des Ecuries, près la Rue de la Colline
 No 22 & rue 1897

TÉLÉPHONE N° 471
 CALICOTS ECRUS, BLANCHIS & TEINTS.
 Croisés, Mérinos.
 LUSTRINE, ARGENTIN LAINE.
 TRIPLURE.
 MADAPOLAMS.
 Grottonnes, Piqués.
 BASINS.

Monsieur le commissaire de police

Comme suite à la visite que monsieur votre adjoint a bien voulu nous faire ce matin ; nous avons l'honneur de vous faire savoir que le manque de treillis, entre les deux métiers où l'accident du 17 Août s'est produit est dû à la trop courte distance qui sépare ces deux mécaniques. Néanmoins nous prendrons nos précautions de les munir de gardes navettes ; qui n'éviteront pas, mais amoindriront de beaucoup les accidents.

Monsieur votre adjoint a pu se convaincre par l'interrogatoire des témoins que l'accident s'est bien produit comme nous avons eu l'honneur de l'écrire à monsieur l'inspecteur du Travail Edmond Fabri dans notre lettre du 25 Août 1897, dans les termes suivants : " Voyant que la voisine faisait un défaut sur un de ses métiers, elle l'a voulu arrêter et au moment qu'elle avait la fourche en main, la navette a sauté."

t. s. o. p.

Comme suite à la visite que monsieur votre adjoint a bien voulu nous faire ce matin, nous avons l'honneur de vous faire savoir que le manque de treillis entre les deux métiers où l'accident du 17 août s'est produit est dû à la trop courte distance qui sépare les deux mécaniques. Néanmoins nous prendrons nos précautions de les munir de garde navettes; qui n'éviteront pas, mais amoindriront de beaucoup les accidents.

Monsieur votre adjoint a pu se convaincre par l'interrogatoire des témoins que l'accident s'est bien produit comme nous avons eu l'honneur de l'écrire à monsieur l'inspecteur du travail Edmond Fabri dans notre lettre du 25 août 1897 dans les termes suivants: "Voyant que la voisine tissait un défaut sur un des ses métiers, elle l'a voulu arrêter et au moment qu'elle avait la fourche en main, la navette a sauté. [...]"

enkele kleine scenarioaanpassingen gesneden brood voor een spannende aflevering in de serie ‘Kinderen van Deceuninck. De geschiedenis van een 19e-eeuws nijverheidsgeslacht’. Succes verzekerd. Er is in ieder geval drama genoeg. *Reality beats fiction!* Om te beginnen was er de dramatische ontploffing waarbij één dode viel en twee gewonden. Désiré Cogghe kon, volgens een medisch attest van 14 februari 1897, dus meer dan drie maanden na de ontploffing, nog niet naar de onderzoeksrechter gaan voor verder verhoor, “(...) *la fracture de la jambe suite d'accident, n'étant pas suffisamment solidifiée*”. Toen hij zich op 6 april dan toch naar Brugge sleepte, zei hij aan de onderzoeksrechter dat hij dertien weken in zijn bed gebleven was, nadien met krukken had moeten stappen en nog altijd niet kon werken ... Maar de meest getormenteerde persoon in heel het verhaal moet toch wel de arme Deceuninck zijn geweest. Om te beginnen vloog zijn hele cichoreifabriek de lucht in. Ondanks bijstand van twee advocaten, Cauwe en Declercq, en de doorgedreven inspanningen van justitie konden geen schuldigen aangewezen worden, zodat hij ook geen schadevergoeding kreeg.¹⁷ Verder lezen we in het dossier dat zijn zoon Arthur enkele maanden na de ontploffing overleed. De oorzaak ervan blijft onbekend. En alsof dat alles nog niet genoeg was, steekt achteraan in het dossier een proces-verbaal van 17 november 1896 van de nijvere arbeidsinspecteur Vanden Daele, omdat Deceuninck, in overtreding van artikel 22 van het KB van 21 september 1894, het arbeidsongeval niet gemeld had aan de arbeidsinspectie ...¹⁸

Conclusie

Uit bovenstaande bespreking blijkt dat strafrecht dossiers inzake arbeidsongevallen een bijzonder veelzijdige bron zijn die bovendien een schitterende inkijk geven in de laat-19e-eeuwse nijverheid. Rest alleen nog de vraag hoe we deze dossiers op het spoor kunnen komen en hoeveel er te vinden zijn. Een en ander hangt af van de mate waarin de strafdossiers in het algemeen bewaard gebleven zijn. De situatie in Vlaanderen voor de 19e eeuw is eerder belabberd. In het Rijksarchief te Beveren zijn voor Oost- en West-Vlaanderen, Antwerpen en een deel van Vlaams-Brabant enkel reeksen 19e-eeuwse correctionele strafbundels bewaard van de gerechtelijke arrondissementen Brugge, Gent, Antwerpen en Mechelen. Het aantal bundels van Gent en Antwerpen beslaat daarenboven slechts enkele meters. Daar staat tegenover dat hier wel handgeschreven inventarissen bewaard zijn, wat het onderzoek flink bevordert. Voor Brugge en Mechelen zien we het omgekeerde: hier is aanzienlijk meer materiaal bewaard, maar zijn er dan weer geen inventarissen: de dossiers zijn enkel chronologisch geordend, zodat dossier per dossier, doos per

Brief van 22 oktober 1897 van de Tissage mécanique de Porre & Cruyplants aan de politiecommissaris te Gent. Deze brief werd opgesteld naar aanleiding van een strafrechtelijk onderzoek naar een arbeidsongeval (Rijksarchief te Beveren, correctionele rechtbank Gent, correctionele dossiers, bundel 14, dossier nr. 97376, dd. 01/12/1897)

doos, meter per meter doorgenomen moet worden. Gelukkig gaat zo'n zoektocht relatief snel, doordat de kwalificatie van het misdrijf op de voorkant van het dossier geschreven is. Het ideaal zou natuurlijk zijn dat (toekomstige) archivariissen een gedetailleerde inventaris zouden opmaken van alle strafbundels, zodat dergelijk intensief zoekwerk in het belang van de bron én van de onderzoeker beperkt zou worden.

Al bij al is de oogst dus tamelijk mager. Voor Brugge¹⁹ hebben we een 21-tal dossiers teruggevonden voor de periode 1860–1903, waarvan het merendeel in verband met de bouw of met stoommachines; in Gent²⁰ gaat het om 7 dossiers, in Antwerpen²¹ om 2 en in Mechelen²² om slechts 1, ondanks de grote hoeveelheid dossiers. Dit is evenwel Vlaanderens schrale oogst in het archief van Beveren.²³ Voor Wallonië en Brussel krijgen we een ander beeld. Het archief van de rechtbank van Mons bijvoorbeeld bulkt werkelijk van de arbeidsongevallendossiers.²⁴ Allereerst omdat de archieven van deze rechtbank over het algemeen goed bewaard zijn. We hebben hier natuurlijk ook te maken met een regio waar veel zware industrie was, zoals de steenkoolmijnen en de steengroeves, zodat er sowieso meer arbeidsongevallen waren. Bovendien was er een betere rapportering, onder andere door de Administration des Mines, de mijninspectie, die systematisch de zware ongevallen rapporteerde aan justitie en op basis van haar eigen onderzoek adviseerde om al dan niet over te gaan tot gerechtelijk onderzoek. Ook in andere Waalse arrondissementen zijn er, te oordelen naar de informatie op internet, grote hoeveelheden archiefmateriaal uit de 19e eeuw bewaard, zoals in Hoei, Namen, Dinant, Aarlen, Doornik en Charleroi. Het probleem hier is dat de inventarisering ervan in veel gevallen nog toekomstmuziek is. Het archief van Charleroi bijvoorbeeld is grotendeels *non classé*, maar uit een oppervlakkige prospectie blijkt dat ook daar nog grote hoeveelheden correctionele dossiers bewaard worden.

Ook het archief van het gerechtelijk arrondissement Brussel dat zich in het rijksarchief van Anderlecht bevindt, biedt gunstige perspectieven: volgens de informatie op de website van het rijksarchief beslaan de correctionele dossiers voor de periode 1893–1899 alleen al 131,5 meter!²⁵ Een dikke archivalische ertslaag die smeekt om ontgonnen te worden ...

- (1) De correcte term is 'cichorei', maar hiërnavolgend in het artikel zal – conform de bron – gesproken worden van 'chicorei'.
- (2) Rijksarchief te Beveren, R 27, archief van de rechtbank van eerste aanleg Brugge, correctionele rechtbank, oud bestand (1795–1959), reeks niet-gevonnisse zaken, bundel 1898/1.
- (3) K. VELLE, *Recht en gerecht: bibliografische inleiding tot het institutioneel onderzoek van de rechterlijke macht (1796–1994)*, Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1994, 2 delen.
- (4) X. ROUSSEAU, *Crime, justice et droit: réflexions sur l'historiographie récente en Belgique*. In: J.P. NANDRIN (éd.), *Bilans critiques et historiographiques en histoire contemporaine*, Bruxelles: FUSL, 2005, p. 47-154.
- (5) In de *Code pénal* van 1810 was deze strafbaarstelling opgenomen in de artikelen 319 en 320. A. CHAUVEAU & H. FAUSTIN, *Théorie du code pénal*, Bruxelles: Société typographique belge, 1844, III, p. 144-151. Met de invoering van het nieuwe strafwetboek van 1867 werden de strafbaarstellingen overgenomen in de artikelen 418-420; J.-S.-G. NYPELS, *Le Code pénal belge interprété principalement au point de vue de la pratique*, Bruxelles: Bruylant, 1898, III, p. 112-119; G. BELTJENS, *Encyclopédie du droit criminel belge*, Bruxelles: Bruylant, 1901, p. 506-512.
- (6) Rijksarchief te Beveren, R 27, archief van de rechtbank van eerste aanleg Brugge, correctionele rechtbank, oud bestand (1795–1959), reeks gevonnisse zaken, bundel 1894/2.
- (7) Rijksarchief te Beveren, R 27, archief van de rechtbank van eerste aanleg Brugge, correctionele rechtbank, oud bestand (1795–1959), reeks niet-gevonnisse zaken, bundel 1887/1.
- (8) Alhoewel sommigen misschien van mening zijn dat ze daarvoor een medaille verdienen. Rijksarchief te Beveren, R 27, archief van de rechtbank van eerste aanleg Brugge, correctionele rechtbank, oud bestand (1795–1959), reeks niet-gevonnisse zaken, bundel 1897/1.
- (9) Ingenieur Van Mol was werkzaam bij de Service Technique Provinciale van het arrondissement Brugge-Oostende-Veurne-Diksmuide van de provincie West-Vlaanderen.
- (10) Zie artikel 59 van het KB van 28 mei 1884.
- (11) Zie ook verder in het artikel.
- (12) Zo stuurt de hoofdinspecteur in bijlage van zijn brief een certificaat van constructeur Th. Moreau die bevestigt dat de stoommachine aan alle veiligheidsvoorschriften voldeed van het KB van 28 mei 1884. Bovendien waren de stoomketel en de machine geïnstalleerd volgens de voorwaarden van het schepencollege van Ruddervoorde, gedateerd op 17 oktober 1895. Eveneens in bijlage wordt het verslag gestuurd van inspecteur Achille-Armand Desomer met zijn bevindingen in verband met het ongeval. Hierin krijgen we nogmaals een uitgebreide plaatsgesteldheid, ditmaal door de ogen van een ervaren ingenieur. Hij geeft ook een uitgebreide (technische) beschrijving van de stoommachine, met aandacht voor de mogelijke oorzaken van de ontploffing, zoals een onderzoek van de veiligheidskleppen en de manometer. Daarnaast vinden we op calqueerpapier verschillende tekeningen van de stoomketel en een plaatsbeschrijving van de cichoreifabriek. Er is eveneens een afschrift uit het kadaster met de plaatsbeschrijving van de fabriek, die gesitueerd was in de wijk Molenhoek, niet ver van de baan van Lichtervelde naar Ruddervoorde.
- (13) Achteraf bleek bij verder onderzoek wel dat Deceuninck zich hier schromelijk vergist had: de handtekeningen waarvan sprake waren van zijn vorige stoomketel.
- (14) De arbeider die de ketel onderzocht, geeft daarover de volgende verklaring: "In juli 1896 ben ik op last van Fassin dien ketel bij Deceuninck gaan onderzoeken; ik heb hem nauwkeurig al binnen en al buiten onderzocht. Ik bestatigde dat de ketel al binnen vuil was op de plate en op de foyer, dit kwam voort van het water; op de foyer heb ik nog moeten cenders afkappen die er aangebakken waren; maar aan den ketel zelf ontbrak er niets ik heb overal op den ketel met beitel en hamer geslagen. Op ondervraging: het is mij misslag dat de commissaris geschreven heeft dat bij mijne komst het werkvolk de ketel gekuischt had."
- (15) Wat bij onderzoeksrechter Halleux enkele dagen later de vraag uitlokte of Deceuninck niet zelf de prijs naar beneden gedreven had. Wat deze natuurlijk ontkende: hij had enkel de vraagprijs betaald.
- (16) De beperkte ruimte van dit artikel laat ons niet toe hierover uit te weiden. Enkele voorbeelden kunnen volstaan. We leren bijvoorbeeld dat Fassin zelf zijn stoomketels tekende, waarbij hij zich baseerde op een werk uitgegeven in 1886 door een

zekere Fineuse. In het geval van de stoomketel van Ruddervoorde was dit volgens de aanduidingen vermeld op bladzijde 27. De onderzoeksrechter heeft dit boek opgevorderd, maar op dringend verzoek van Fassin, die dit nodig had voor zijn werk, werd het hem terugbezorgd. Het bevindt zich helaas dan ook niet in het dossier. In verband met de fabriek in Marchienne is er louter de volgende getuigenis van directeur Morel: *“J'exerce une surveillance générale. J'ai en dessous de moi un chef de fabrication qui lui-même ne saurait vérifier toutes les tôles qui sont fabriqués, parce qu'il n'est pas constamment dans le laminoir et surtout parce que l'on fabrique des tôles aussi bien la nuit que le jour. Ce dernier a également des contremaitres qui travaillent aussi une semaine de nuit et une de jour.”* Op de rechtstreekse ondervraging door onderzoeksrechter Halleux op 29 juli 1897 luidt het antwoord als volgt: *“Je suis directeur de la fabrique de fer, j'ai sous moi un chef de fabrication, Omer Bernard, sous lui il y a les contremaitres, sous eux il y a les maîtres chauffeurs, lamineurs, marteleurs et cisailleurs. Nous fabriquons des tôles jour et nuit, de 4 à 500 en 24 heures. Les commandes indiquent la dimension et les poids des tôles à livrer; ces indications diffèrent généralement de commande à commande, souvent même dans la même commande des tôles de dimension différente sont demandées. On compose alors au moyen de feuillettes ou lamelles de la qualité de fer commandée des paquets du poids demandé. Ces paquets sont alors mis au four, puis martelés, remis au four, puis laminés, puis enfin découpés à la dimension voulue. (...)”*

We krijgen verder ook nog getuigenissen van de *contremaitres* en van arbeiders, die ons inzicht verschaffen in de arbeidsomstandigheden in de ijzerfabriek.

- (17) We hebben in ieder geval geen sporen teruggevonden in het archief van de burgerlijke rechtbank. Misschien kon hij op basis van de garantieclausule in de verkoopovereenkomst toch een en ander recupereren van Fassin.
- (18) We veronderstellen wel dat – gezien de situatie – dit proces-verbaal door het parket zal geseponeerd zijn, of in ieder geval toch samen met de rest van het dossier zal geklasseerd zijn. Het feit dat het proces-verbaal zich in het strafdossier bevindt, wijst althans toch in die richting.
- (19) Waarvan 11 dossiers in verband met ongevallen in de bouw, 4 in verband met stoommachines, 1 scheepsongeval, 1 landbouwon-

geval, 1 houthakongeval, 1 spoorwegongeval (dat als arbeidsongeval geïnterpreteerd kan worden), 1 duikongeval en 1 ongeval in een metaalverwerkend atelier. Ze zijn terug te vinden in de volgende bundels: Rijksarchief te Beveren, R 27, archief van de rechtbank van eerste aanleg Brugge, correctionele rechtbank, oud bestand (1795–1959), reeks gevonniste zaken, bundels 1868/1, 1882/3, 1883/2, 1891/2, 1893/1-2, 1895/1, 1899/1, 1900/4, 1901/3; reeks niet-gevonnisde zaken, bundels 1882/1, 1884/1, 1888/1, 1889/2, 1894/1, 1894/4, 1895/2, 1898/1, 1901/1, 1902/1, 1903/2.

- (20) Waarvan 3 in weverijen, 2 in verband met stoom, 1 in een zagerij en 1 in de bouw. Rijksarchief te Beveren, R 36, rechtbank van eerste aanleg Gent, correctionele dossiers – zie inventaris.
- (21) Beide in verband met het spoor in de Antwerpse haven. Rijksarchief te Beveren, R 19, rechtbank van eerste aanleg Antwerpen, correctionele dossiers – zie inventaris.
- (22) Voor Mechelen werden alle dossiers in de dozen 878 t.e.m. 936 doorgenomen, zijnde 1647 dossiers, waarbij 1 schamel arbeidsongevallendossier teruggevonden werd in doos 899; het betrof een ongeval met een stoommachine. Rijksarchief te Beveren, R 55, rechtbank van eerste aanleg Mechelen, 899.
- (23) We spreken ons niet uit over de situatie in Limburg. Via opzoekingen op internet zijn we in ieder geval geen dossiers uit de 19e eeuw op het spoor gekomen.
- (24) Vooral in de reeks *non lieu*. In de correctionele archieven wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen de reeksen van dossiers waar het tot een uitspraak gekomen is van de correctionele rechtbank (de zogenaamde gevonniste zaken – de uitspraak in kwestie kan een vrijspraak of een veroordeling zijn) en de dossiers waarvoor de raadkamer tot buitenvervolgung beslist heeft. In het laatste geval werd het onderzoek afgesloten door de raadkamer en werd de zaak nooit behandeld door de correctionele rechtbank. De term *non lieu* komt van de uitdrukking *“Attendu que ... déclarons qu'il y a non lieu de poursuivre...”*
- (25) http://arch.arch.be/component?option=com_rab_archieven/task,archieftoe_code,/arb_id,5812/arl_id,541/Itemid,43/level,collection/lang,nl_BE/